

UZAMSAL SÖZCÜKLER-KONUM SÖZCÜKLERİ

Seda Gökmen

Özet

Sözcüklerin edinim sırasını belirleyen en önemli etken çocukların bilişsel gelişimleridir. Herhangi bir kavramın içeriğine ilişkin bilgiye sahip olmayan çocuk, kavramın anlamını da edinmemiştir. Bu durum uzamsal sözcükler için de geçerli olmaktadır. Alanyazını, uzamsal sözcüklerin ediniminin dillerin farklı yapısal özelliklerinden bağımsız olarak, doğrudan bilişsel yetiyle ilgili olduğunu savunmaktadır. Ancak bu bakış açısı tipolojik özellikleri farklı dillerin edinimine dönük çalışmalarla olgunlaştırılabilecektir. Bu çalışma da Türkçeyi edinmekte olan 3;0-4;0 yaşları içinde olan on çocuğun uzamsal sözcükleri kullanımları üzerine bir betimleme niteliğindedir ve Johnston ve Slobin 1979'a dayandırılmaktadır. Çalışmanın en temel bulgusu, Türkçeyi edinmekte olan çocukların uzamsal sözcükleri kullanımlarında yaşa bağlı olarak artış olduğudur. Ayrıca, çocuklar uzamsal sözcükleri, adlanmış biçimleriyle kullanmayı yeğlemektedirler. Yakınlık ve nesne özelliği içeriği taşıyan uzamsal sözcükleri daha çok kullandıkları, dizililik ve izdüşümsel ilişki içeriğindeki sözcükleri de ikincil düzlemde kullandıklarıdır.

Anahtar sözcükler: dil edinimi, uzamsal sözcük, yakınlık, nesne özelliği, dizililik, izdüşümsel ilişki

SPATIAL WORDS-LOCATION WORDS

Summary

The most important factor of the acquisition order of words is children's cognitive process. The children have no knowledge about any concept as well as they can not acquire the meaning of the concepts. This determination is also acceptable for the spatial words. Most of the literature on this area argues that the acquisition of the spatial words is directly related with cognitive ability independent from the different structural features of the languages. However this point of view can be supported by the studies on the language acquisition periods of the different typological languages. In this study, according to Johnston & Slobin (1979), spatial word usage of 10 Turkish children who are in the acquisition period among 3;0-4;0 ages has been described. The basic finding of this study is the increasing the usage of spatial words among the children who are on the language acquisition period dependent upon the age. Furthermore, children tend to use the spatial words with their lexicalized form.

Key words: language acquisition, spatial word, proximity, object feature, order, projective relation

1. Giriş

Sözcük dizilerinin edinim düzenini etkileyen en önemli değişken çocukların bilişsel gelişimleridir. Çocukların sözcük anlamını tam olarak edinmemiş olmalarının en önemli nedeni, bilişsel gelişimlerinin kavramı içselleştirecek düzeyde olmamasıdır. Sözcük anlamının ediniminde bilişsel gelişimin belirleyici olması durumunun en yalın görünümleri *uzamsal sözcüklerin* (spatial words) ediniminde sergilenmektedir. Ingram (1989), bu ilişkiye birbirini destekleyici iki tanıt sunmaktadır. Bunlardan ilki, farklı dilleri edinmekte olan çocukların benzer gelişimsel göstergeler sunmalarıdır. İkincisi ise, çocukların dilsel olmayan bilişsel yetilerinin dilsel edinçlerini de göstermesidir. Böylelikle soyut kavramların ediniminin daha geç dönemlere kalması ve niceliksel olarak da bu kavramların az oluşu söz konusu olmaktadır.

Bu tanıtlardan hareket edildiğinde de çocukların uzamlarla ilgili belirli anlatım çizgileri evrensel göstergeler sunmaktadır. Johnston ve Slobin (1979) *içinde, üzerinde, yanında, arasında, önünde ve arkasında* vb. gibi *konum* (location) anlatan sözcüklerin edinimi üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarında, bu kavramlara ilişkin İngilizce edinim sıradizinselliğinin İtalyanca, Hırvatça ve Türkçe için de benzer olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu tür bir bulgu, edinim düzeni içinde basit uzamsal ilişkilerden karmaşık ilişkilere geçişin kavramsal karmaşıklığını yansıtmaktadır.

Johnston ve Slobin 1979'da uzamsal sözcüklerin edinim düzeni aşağıdaki gibidir:

1. İçinde, üzerinde, altında: Bu sözcükler içerme, destek ve kazanma anlamında kullanılan ilk uzamsal kavramlardır.
2. Yanında: Konuşucunun bakış açısına bağlı olmayan uzamsal yakınlık ilişkisi için kullanılan sözcüktür.
3. Ön- arka: İçsel özelliğinde doğal ön ve arka yüzü olan ev vb. nesnelere ifade etmekte kullanılan kavramlardır.
4. Arasında: İki nesne arasındaki yakınlık ilişkisini düzenleyici kavramdır.
5. *Göreceli* ön, arka: Doğal ön ve arka yüzü bulunmayan top vb. nesnelere konumsal özelliklerini ifade etmekte kullanılan kavramlardır. Konumlanmış nesnenin, gönderim nesnesinin ve konuşucunun göreceli yakınlığının düzenlenmesinde kullanılan kavramlardır.

Yukarıdaki maddelerin içeriği aynı zamanda edinim sıradizinselliğini de dillerden bağımsız olarak göstermektedir. Söz konusu çalışmaya göre edinim sırası aşağıdaki gibidir:

İçinde> üzerinde> altında> yanında> arasında> arkasında> önünde>
göreceli arkasında> göreceli önünde

Ancak Türkçe gibi kimi dillerde bu sıralama değişmektedir. Aşağıdaki tabloda yapılan deneysel çalışma sonucu İngilizce, Hırvatça, İtalyanca ve Türkçe için ortaya çıkan edinim sıralaması aşağıdaki gibidir:

Scale point	İngilizce	İtalyanca	Hırvatça	Türkçe	
1	arkasında	90 içinde	91 üzerinde	88 içinde	90
2	üzerinde	83 üzerinde	88 içinde	84 üzerinde	80
3	altında	81 altında	84 yanında	82 altında	79
4	yanında	74 yanında	77 altında	72 yanında	79
5	arasında	49 arasında	57 arkasında	31 arkasında	71
6	önünde	30 arkasında	42 arasında	26 ön	53
7	arkasında	21 önünde	41 önünde	19 arasında	50
8	göreceli önünde	14 göreceli arka	23 göreceli arkasında	16 göreceli arkasında	7
9	göreceli arkasında	3 göreceli önünde	18 göreceli önünde	12 göreceli önünde	4

Tablo 1: Konumsal anlatımların dört dil için yüzdeye dayalı edinim düzeni (Johnston ve Slobin, 1979:Table 5)

Yukarıda sözü edilen betimlemelerden de anlaşılacağı gibi dillerden bağımsız olarak ortaya çıkan benzer edinim çizgisi bilişsel karmaşıklığı göstermektedir. Ingram 1989'da yer aldığı biçimiyle, Johnston 1979, bilişsel karmaşıklığın edinimde çok belirleyici olabileceği düşüncesi yer almaktadır. İngilizcede *in front of* ve *in back of* gibi sözcüklerin ediniminin gerektirdiği bilişsel güçlüklerle ilintili olarak pek çok kavramsal karmaşıklığa dayanması nedeniyle güç olduğu vurgulanmaktadır. Ancak, Scholnick ve Hall 1991'de, dil-düşünce ilişkisinin ele alınışının özenli kuramsal altyapısı olan çalışmalarla gerçekleştirilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Çünkü ulaşılan her bulgu, doğrudan her iki düzlemi de ilgilendirmektedir.

Johnston 1979'da yer aldığı biçimiyle kullanım sıradizinselliğine temel oluşturan dört temel bilişsel kavram bulunmaktadır. Bunlar, *yakınlık* (proximity), *nesne özelliği* (object feature), *dizililik* (order) ve *izdüşümsel ilişki* (projective relation)dir. Bu kavramlardan ilki olan *yakınlık*, iki nesnenin birbiriyle olan uzamsal ilişkisiyken, *nesne özelliği*, *uzamsal ilişki* içinde olan iki nesnenin ön ve arka yüze sahip olmalarıyla ilgilidir. *Dizililik* ise, nesnelerin birbirleriyle belirli dizisel düzenleme içinde olmaları olarak tanımlanmaktadır. Tüm bu kavramlar içinde belki de en çok bilişsel yetkinlik gerektiren *izdüşümsel ilişki* ise, nesnelerin göreceli uzamsal ilişki içinde olmalarıdır (Ingram, 1989).

Johnston 1979 çocukların *in that of* ve *in back of* gibi konum sözcüklerinin ediniminin karmaşıklık düzeni olarak yukarıda verilen kavramlarla ilintili oldukları değerlendirmesini yapmaktadır (Ingram, 1989:429). Örneğin, çocuklar erken dönemde, *in front of* öbeğini *yakınlık* ve *nesne özelliğini* önceleyerek belirgin ön ve arka yüzü olan nesnenin ön tarafı için kullanıldıkları sonucu yer almaktadır. Belirgin ön ve arka yüzü olmayan nesnelere için ise çoklukla *dizililik* ve *izdüşümsel ilişki* özellikleri öncelenmektedir. Bu iki özelliğin kavramsal içeriği Ingram 1989'da *gösterimsel kullanım* (deictic use) olarak ifade edilmektedir.

Johnston ve Slobin (1979) edinimde belirleyici bir başka unsur olarak da dilsel karmaşıklığı öne sürmektedir ve dilsel karmaşıklığın *sözcük pozisyonu* (position of word), *sözcüksel farklılık* (lexical diversity), *açık köken* (clear etymology), *biçimbilimsel karmaşıklık* (morphological complexity), *eşseslilik* (homonymity) olmak üzere beş düzlemde dilsel güçlük belirleyicileri olduğunu savunmaktadırlar.

Dilsel güçlük belirleyicileri:

1. sözcüğün pozisyonu: İlgeç konumundaki sözcükler için, Türkçe gibi *art-konumlandırıcı* (head-final) dillerdeki edinim İngilizce gibi *ön-konumlandırıcı* (head-initial) dillerdeki edinimden daha kolay olmaktadır.

2. sözcüksel farklılık: Dilde belirli yakınlık anlatan uygun sözcük sayısı (Örneğin Türkçe *yanında* sözcüğünün anlamı, İngilizcede *beside, by, next to, near* ve *close to* sözcüklerinin hepsiyle verilebilmektedir.

3. açık köken: Sözcük anlamının kapsamı ve kullanım düzlemi ile ilgilidir. Örneğin, İngilizce *back* sözcüğü tanımlanabilir vücut bölümünü gösterirken *between* sözcüğünün böylesi bir anlamı yoktur.

4. biçimbilimsel karmaşıklık: İngilizcede *on top of* gibi karmaşık biçimbilimsel görünümler sunan konum sözcükleridir.

5. eşseslilik: Pek çok anlamı içinde barındıran içerikteki sözcüklerle ilgili görünümlerdir. Örneğin, İngilizcedeki *back* sözcüğü belirgin ön ve arka yüz özelliği taşıyan ve taşımayan nesnelere konumlarını anlatmada kullanılmaktadır (Johnston & Slobin, 1979).

Bütün bu belirlemeler çerçevesinde bilişsel karmaşıklığın çocukların sözcük anlamı ediniminde çok önemli bir belirleyiciliği olsa da, dilsel karmaşıklık gözönünde bulundurulmaksızın dilsel performansları açıklamada yeterli olmadığı düşüncesi belirginleşmektedir. Bir başka deyişle, kavramsal ve dilsel karmaşıklık edinim sürecinde eşdizimli bir ilişki içindedir.

Bu çalışmada, 3;0-4;0 yaşlarının içindeki 5'er çocuğun video kamera aracılığıyla toplanan doğal konuşma kayıtları temel alınarak, uzamsal sözcüklerin hangilerinin kullanıldığı üzerine küçük ölçekli bir betimleme yapılacaktır. Amaç, uzamsal sözcüklerin (önünde, arkasında, içinde, yanında vb.) edinim sürecindeki kullanımlarında, nesnelere konumun bu sözcüklerin kullanımı için bir aşamalanma sergileyip sergilemediğinin veri tabanı üzerinden betimlenmesidir.

Bu amaç doğrultusunda, çalışmanın başlıca araştırma sorusu, *uzamsal sözcüklerin (önünde, arkasında vb.) edinim sürecindeki kullanımlarında nesnel uzaklık bu sözcüklerin kullanımı için bir aşamalanma sergilemekte midir?* biçiminde oluşturulmuştur.

2. 3;0-4;0 Yaşta Uzamsal Sözcük Kullanımı

Çalışmada 3;0 ve 4;0 yaşlarının içinde bulunan on çocuğun konuşmalarında yer alan uzamsal nitelikteki konum sözcüklerinin kullanım sıradizinselliğine ilişkin gözlemler yapılmaktadır. Doğal konuşma kayıtlarına dayalı veri tabanına dönük olarak, *içinde, dışında, üstünde* gibi uzamsallık anlatımlarından çoklukla hangisi ya da hangilerinin kullanıldığına dönük saptamaların yanısıra bilişsel süreçler açısından da Johnston ve Slobin 1979'da verilen yakınlık, nesne özelliği, dizililik ve izdüşümsel ilişki kavramlarının kullanımsal düzlemdeki öncelenmelerine ilişkin betimlemeler yapılacaktır.

Uzamsal sözcüklerin kullanımı açısından veri tabanı değerlendirildiğinde 3;0 ve 4;0 yaş gruplarının en çok kullandığı uzamsal sözcük *dış*'tır. İkincil düzlemde kullanım sıklığı sergileyen bir başka sözcük ise her iki grup için de üst sözcüğüdür. *Yan* sözcüğü 3;0 yaş için, *iç* sözcüğü de 4;0 yaş için üçüncül düzlemde kullanım sıklığı sergilemektedir.

uzamsal sözcük	3;0 yaş	4;0 yaş
alt	adlaşmış (1) nesne özelliği (1)	adlaşmış (1) izdüşümsel ilişki (1) nesne özelliği (2)
arka	yakınlık (2)	dizililik (1) nesne özelliği (1)
dış	adlaşmış (7)	adlaşmış (16) izdüşümsel ilişki (1)
iç	izdüşümsel ilişki (2)	izdüşümsel ilişki (6)
ön	-----	nesne özelliği (2)
üst	adlaşmış (5)	adlaşmış (5) izdüşümsel ilişki (1) nesne özelliği (2)
yan	adlaşmış (1) nesne özelliği (3)	adlaşmış (1) dizililik (3) nesne özelliği (1)

Tablo 2: 3;0-4;0 yaş aralığı uzamsal sözcüklerin kullanımsal düzlemdeki öncelenme dağılımları

Tablo 2'ye uzamsal sözcük kullanımı çeşitlenmesi açısından bakıldığında *ön* sözcüğü dışındaki sözcüklerin hepsinin ortak kullanım sergilediği görülmektedir. Ancak bu sözcüklerin sıklık değerleri 4;0 yaşta iki katına çıkmaktadır. Bir başka deyişle çocuklar kendilerinin ve nesnelerin konumlanmasıyla ilişkili uzamsal anlatımlarında daha yetkin bir duruma gelmektedirler 4;0 yaşta. *alt*, *dış*, *üst* ve *yan* sözcüklerinde ve özellikle de *dış* ve *üst* sözcüklerinde adlaşmış kullanımların diğer ulamlara göre daha çok tercih sebebi olduğu görülmektedir. Adlaşmış kullanımlarla söz konusu edilmek istenen *arkaya yaslanmak*, *altına yapmak*, *dışarı çıkmak*, *üstünü giymek*, *üstünü giydirmek* gibi eylem anlatımlarıdır. Ancak bu sözcüklerin, yaş grubu büyüdükçe *izdüşümsel ilişki* ve *nesne özelliği* bilişsel işlevleriyle de kullanıldığı görülmektedir. Bir anlamda bilişsel düzlemdeki yetkinlik, bilgi aktarımlarının karmaşık uzamsal ilişkilerle gerçekleşmesine olanak vermektedir.

Uzamsal sözcük	3;0 yaş	4;0 yaş
alt	2	4
arka	2	2
dış	7	17
iç	2	6
ön	-	2
üst	5	8
yan	4	5

Tablo 3: 3;0 ve 4;0 yaşta kullanılan uzamsal sözcükler

Adlaşmış kullanımların da içine alındığı sıklık değerleri Tablo 3'te verilmektedir. Uzamsal sözcükler incelendiğinde 3;0 yaşta en çok kullanılanların, *dış*, *üst* ve *yan*, 4;0 yaşta da *dış*, *üst* ve *iç* sözcükleri olduğu görülmektedir. Çocuklar, nesnelerin uzamsal konumlarını anlatmada benzer uzamsal ilişkilerden yararlanmaktadır. Sıklık değerleri incelendiğinde her iki yaş grubunda da benzer eğilimler olduğu saptanmıştır.

İç sözcüğünün her iki yaş grubunda da *izdüşümsel ilişki* anlatmada kullanıldığı belirlenmiştir. *Ön* sözcüğü ise sadece 4;0 yaş grubunda kullanılmış ve *nesne özelliğini* aktarma işlevi önceliği ile yer almıştır veri tabanında. *Arka* sözcüğü 3;0 yaşta *yakınlık* bilişsel işleviyle kullanılırken 4;0 yaşta *dizililik* ve *nesne özelliği* işlevleriyle kullanılmıştır. *Alt* sözcüğü de 3;0 yaşta adlaşmış biçim ve *nesne özelliğini* gösteren ifadelerle yer alırken 4;0 yaşta *izdüşümsel ilişkiyi* yansıtan anlamda kullanılmıştır. Ancak örneklemin daha geniş olduğu bir çalışmada da bu dağılımın çok daha farklı bir görünüm sergileyebileceğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Nesnelerin çocuk algılama sistemindeki bilişsel konumları açısından deneklerin kullanımları incelendiğinde, daha önce de belirtildiği gibi, uzamsal sözcükler her iki yaş grubunda da çoklukla adlaşmış biçimleriyle yer almaktadır veri tabanında. Bir tür somutlaştırma olarak değerlendirilebilecek bu durum ilgili yaş grupları düşünüldüğünde anlamlı olarak görünmektedir.

Adlaştırmaların da çoklukla, *dışarı çık-* (-ar, -art), *üstünü giy-* (-in, -dir), *üstünü çıkar-* (-t) eylemlerinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (1) a-d arası örneklerde eylemlerle birlikte kullanılan adlaşmış uzamsal sözcükler yer almaktadır.

- (1) a. *Dışarıya çıkcam.* Ozaman da atari oynucam. (3;0 yaş)
- (2) b. Sonra tuvalete gidiyom. *Altına yapmıyom.* (3;0 yaş)
- (3) c. Sabah kalkınca *üstümü giyiyom.* (3;0 yaş)
- (4) d. *Üstümü giydiriyö.* Haberler seyrediyöz. (4;0 yaş)

Bu ulamda gözlemlenen bir diğer adlaşmış kullanım biçimi de *üstünde* (pastanın, dolabın), *dışarıda* (evin) gibi öbeklerdeki eksiltmelerle ortaya çıkan dilsel gerçekleştirmeler olarak belirlenmektedir.

- (2) a. Biz mumları üfürdük. Annem de pastayı kesti. .... *Üstünde* çikolatalar var. (3;0 yaş)
- b. Kutluycam. Pasta yiyöz. Bi de mum var. Onun *dışını* boyuyom. (3;0 yaş)
- c. Uçaklar havaya uçuyor. Şeyi de var *üstünde* helikopteri. (3;0 yaş)
- d. Hem arabam var çok güzel. Hem de akülü araba. Hem de *dışarıda* yokuşta ne biçim gidiyo. (4;0 yaş)

(2) a-d arası örneklerde uzamsal sözcüğün adlaşmış biçiminin, eksilti yapmada kullanılan bir dilsel biçim olduğu görülmektedir. Ancak (2) d.'de yer alan örnek çocuğun herhangi bir öngönderim ögesi kullanmadan *dışarıda* sözcüğünü sokak karşılığında kullandığı görülmektedir. Bu kullanım, gerçekte zor olan adlaşmış biçimi kullanmanın çok ötesinde, sözcüksel düzlemde bir yetkinliğe de işaret etmektedir. 4;0 yaş veri tabanında ortaya çıkan bu kullanım bilişsel düzlemdeki yetkinliği de göstermektedir.

- (3) Bi de dolabımın *üstü* tüylü hayvan oyuncaklarım var bi sürü. Kale gibi dizilmiş. (4;0 yaş)

(3)'teki konuşma örneğinde ise, yine bir 4;0 yaş adlaşmış kullanımı görülmektedir. Burada yer alan *dolabın üstü* ifadesine dönük bilgi verilmesinin

hemen ardından oyuncakların *kale gibi dizilmiş olmalarıyla* bir başka bilişsel kavram olan *dizililik* ile ilgili bir nesne konumlandırması yapılmıştır. Ancak burada *dizililik* kavramı uzamsal bir sözcükle değil, doğrudan *eylem* kullanılarak yansıtılmıştır.

3;0 ve 4;0 yaştaki çocukların konuşmalarında adlanmış biçimi kullanmanın belirgin olduğu ve özellikle de belirli eylemlerle sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Ancak daha farklı bir veri tabanında diğer ulamların kullanım yoğunluğuna dönük sonuçlara ulaşılması olasıdır. Bu çalışmada amaçlanan bir edinim betimlemesinden çok bir kullanım betimlemesi yapmaktır.

Adlanmış ifadeler açısından üzerinde durulması gereken bir başka nokta da, bu tür ifadelerin çoklukla iki nesne arasındaki yakınlık ilişkilerine dayanan ifadelere dayandırılmış oluşudur.

- (4) a. *Arkama yaslanıyorum. Oyuncaklarımla oynuyorum. (3;0 yaş)*
b. *Bir tane beyaz araba alcam. Arkasına da siyah asfalt dolduracam. (3;0 yaş)*

İki nesne arasındaki ilişkiye işaret eden yakınlık özelliğinin kullanımı (4)'te de görülebileceği biçimiyle yer almaktadır 3;0 yaş veri tabanında yer almaktadır. Ancak buradaki uzamsal ilişki bir nesneye yönelik olarak belirginleşmektedir. (4) a.'da *çocuk kendi arkasına*, b.'de ise *arabanın arkasına* işaret etmektedir. Diğer bir deyişle uzamsal ilişkilendirme tek bir gönderim nesnesi üzerinden yapılmaktadır. *Yakınlık* özelliğinin öncelendiği kullanımlar 4;0 yaş veri tabanında bulunmamaktadır.

Bilişsel kavramlardan bir diğeri olan *nesne özelliğinin* kullanımı 4;0 yaşta 3;0 yaşın iki katına çıkmaktadır. Bu da *yakınlık* özelliğinden daha karmaşık bir sürece işaret eden *nesne özelliğinin* kullanımının yaşa dayalı olarak arttığını göstermektedir. Çocuk daha küçük yaş döneminde nesnelere ve bireyleri kendini merkez alarak kullanırken, yaşı büyüdükçe ve bilişsel düzlemde yetkinleştikçe uzamsal ilişki içinde olan iki nesnenin ön ve arka yüzlerini önelemede ve *alt, yan, arka, ön, üst* konum sözcüklerini nesnelere arası ilişkileri anlatmada kullanmaktadır.

- (5) a. *“Miyav miyav derim ben. Kedi de arabaların altına kaçar. (3;0 yaş)*
b. *“Anne senin yanında durmak istiyorum” derim. (3;0 yaş)*
c. *Kurban kesiyolar. Kurbanın yanına koşuyolar. (3;0 yaş)*
d. *Yanıma çağırırım. Onu kucağıma alırım eve götürür onu beslerim. (3;0 yaş)*
- (6) a. *Okulda bi moy ayaba var. Üstü açık. Ama kreşte değil dışarda. (4;0 yaş)*
b. *Bezi ütülüyo. Benim arkama koyuyo. (4;0 yaş)*

- c. Eski evimizin kedisiydi. Benim sesimi duyunca sürekli pencerenin önüne gelirdi. (4;0 yaş)
- d. Ben zürafanın yanına düştüm. Kemiğini kırmıştım. (4;0 yaş)

(5) ve (6)'da yer alan örneklerde 3;0 ve 4;0 yaş içinde bulunan çocukların, nesnelere ya da bireylerin birbirlerine göre olan konumlarını ilişkilendirme amaçlı dilsel kullanımlara yer verilmektedir. (5) a'da *arabanın altına kaçan kedi*, b.'de *annenin yanında duran çocuk*, c.'de *kurbanın yanına koşan insan*, d.'de de *çocuğun yanına gelen kedinin*, (6) a.'da *üstü açık olan araba*, b.'de *arkaya konulan bez*, c.'de *pencerenin önüne gelen kedi*, d'de de *zürafanın yanına düşen çocuğun* herbiri diğer nesnelere kurulan uzamsal ilişkileri anlatmaktadır.

Nesnelerin birbirleriyle belirli bir dizesel düzenleme içinde olma durumlarını anlatan *dizililik* uzamsal sözcüklerinin kullanımlarıyla 3;0 yaş grubunda karşılaşılmamıştır. 4;0 yaşta da çok az sayıda örnekle temsil edilen olguya ilişkin kullanımlar (7)'de örneklenmektedir. (7)'deki örneklere bakıldığında, dizililiğin genellikle iki nesnenin birbirine ilişkin konumlarıyla sınırlı olduğu görülmektedir. (7) a. ve c.'de *büyük havuzunun yanında olan küçük havuzu*, b.'de *büyük uçağın yanındaki küçük uçak*, d.'de de *yanyana dizilmiş oyuncak arabalar* *dizililik* bilişsel kavramı ile anlatılmaktadır.

- (7) a. Ordan bi atlıyom *arkaya* küçüklerin havuzuna. (4;0 yaş)
- b. Benim bi uçağım var ama ondan daha büyük. *Yanında* da küçük uçağım var. (4;0 yaş)
- c. Büyüklerin havuzu ile küçüklerin havuzu *yan yana*. (4;0 yaş)
- d. Arabalarım sıraya dizilmiş *yan yana* böyle. (4;0 yaş)

Dizililik, nesnelere kendi aralarındaki konumlanma biçimlerini herhangi bir soyutlama ya da yorumlama yapmaksızın anlamlandırmanın belki de en kolay olduğu ulamdır belki de.

Dilsel edinim ve bilişsel gelişim düzeyinde belirli bir yetkinlik gösterme anlamını taşıyan *izdüşümsel ilişki*, nesnelere görece uzamsal ilişkilerini anlatan bir kavramdır. Çoklukla belirgin olmayan ön ve arka yüzü olan nesnelere kurulan uzamsal ilişkileri ifade etmektedir.

- (8) a. Kalp yapıyoruz. Kalpleri boyuyoruz. Sonra *içine* şöyle siyah katıyoruz. Çok güzel oluyo. (3;0 yaş)
- b. Ellerimi sokuyom *içine* yüzüyom. Tatile gittiğimde yüzüyoruz. Bir tane gözlüğüm var. Onu da takıyom güneş gelmesin diye. (3;0 yaş)

- (9) a. Evet. Ama gelmek istemiyo odama. Ama *içerde* oynamak istiyoy. (4;0 yaş)
- b. Babam şöyle bi kaçıyo *içeri*. Babam “Yandım.” diyo. “Buzdan dondum.” dedi. Kar ayağının *içine* girdi. Ama ütüledi silkeledi geçti. (4;0 yaş)
- c. Hem de şeyim de olmadan yüzüyorum. Hem de simitim olmadan. Bırr zıplıyorum. Denizin *içine* düştüm. (4;0 yaş)
- d. Kaplumbağalar ve aslan olabilir. Ben dağın üst tepesine gittim. Orada yürüdüm. (4;0 yaş)

(8)'de 3;0 yaş (9)'da da 4;0 yaş grubu içinde yer alan çocukların izdüşümsel ilişki bağlamında değerlendirilen konuşma örnekleri yer almaktadır. Örnekler incelendiğinde, uzamsal ilişkilerin ağırlıklı olarak *iç* ve *üst* sözcükleri ile oluşturulduğu görülmektedir. (8) b. ve (9) c.'de *deniz* gibi bulunulan konuma bağlı olarak çok farklı uzamsal ilişkiler kurulabilecek bir olgu üzerinden gerçekleştirilen konuşma örnekleri yer almaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

1. Uzamsal sözcüklerin kullanımında yaşa bağlı olarak niceliksel bir artış olduğu görülmektedir. Bu da uzamsal sözcüklerin kullanımının bilişsel gelişim ile doğrudan ilintili olduğunu göstermektedir. Ancak bu konuda net bir değerlendirme yapılabilmesi için istatistiksel değerlendirmeye olanak veren geniş örneklemler bir veriye gereksinim bulunmaktadır.

2. Çocuklar çoklukla uzamsal sözcüklerin adlanmış biçimlerini kullanmaktadır.

3. En çok kullanılan uzamsal sözcükler her iki yaş grubunda da *dış*, *üst*, *iç* ve *yan*'dır.

4. *Nesne özelliğinin* ve *izdüşümsel ilişkinin* öncelendiği kullanımlar, *yakınlık* ve *dizililik* kullanımlarından çok daha fazla olarak yer almaktadır.

5. *Ön* sözcüğü dışındaki uzamsal sözcüklerin kullanımı tüm veri tabanında ortaktır.

6. Herhangi bir uzamsal sözcüğün kullanımında öncelenen bilişsel işlev yaş büyüdükçe artış göstermekte ve işlev çeşitlenmesi de görülmektedir.

Ulaşılan sonuçlara toplu olarak bakıldığında, bilişsel etkenlerin çok önemli olduğunun, ancak, bu etkenlerin çocukların sözcük anlamını edinimlerinde tek açıklama düzlemi olmadığının vurgulanması gerekmektedir.

Sözcüksel edinim, erken ve geç dönem dil edinimi alanının en gözde konusudur. Bunun çeşitli gerekçeleri vardır. Bu gerekçelerden ilki, çocuk dilindeki

disel gerekleşim ve eğilimlerin yetişkin dili için bir ön-tür sunup sunmadığının araştırılmasıdır. Bu bakış açısının da haklı olarak kabul edilebilecek gerekçesi, insanın algı sisteminin diller üstü bir düzenleniş sergilemesidir. Bu durum, dilsel olgulara kimi zaman dillerden bağımsız bakmaya olanak sunsa da dillerin tipolojik özelliklerine dayalı olarak ulaşılabacak bulgular da temelde evrensel betimlemelerin yapılmasına olanak sunmaktadır. Dolayısıyla bilişsel sistemin işleyişine dönük olarak ortaya atılan kuramsal bakış açılarının diller üzerinden betimlenmesi zorunluluğu bulunmaktadır.

Bu çalışmada da uzamsal sözcüklerin edinim ve kullanımına dönük eğilimlerin Türkçe düzleminde betimlenmesi amaçlanmıştır. Böylelikle yukarıda sözü edilen tipolojik betimlemelere katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Ingram, D. 1989. First Language Acquisition-Method, Description and Explanation, Cambridge Ün. Yay., İngiltere.
- Johnston, J. ve Slobin, D. 1979. The development of locative expressions in English, Italian, Serbo-Croatian, and Turkish: *Journal of Child Language* 6, 529-45.
- Scholnick, E. K., ve Hall, W.S., 1991. The language of thinking: Metacognitive and conditional words: *Perspectives on Language and Thought- Interrelations in development* (Yay. Haz. S.A. Gelman ve J.P. Byrnes), Cambridge Ün. Yay., Amerika, 397-439.
- Wales, R. 1986. Deixis:*Language Acquisition* (Yay. Haz. P. Fletcher ve M. Garman), Cambridge Ün. Yay., İngiltere, s: 401-28.